

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Розглянуто проблеми лексикографічної фіксації багатокомпонентних стоматологічних термінів, наведено основні термінотворчі моделі сучасних англійських стоматологічних термінів. Крім того, з'ясовано питання міжкомпонентних зв'язків у термінологічних словосполученнях медичної галузі, а також сформовано алгоритм лексикографічної роботи в процесі перекладу багатокомпонентних медичних термінів з англійської українською мовою.

Ключові слова: стоматологічна термінологія, багатокомпонентний термін, медичні терміни, переклад, термінотворча модель, упорядкування медичної термінології, укладання словника.

Рассмотрены проблемы лексикографической фиксации многокомпонентных стоматологических терминов, приведены основные терминообразовательные модели современных английских стоматологических терминов. Кроме того, изучен вопрос межкомпонентных связей в терминологических словосочетаниях медицинской отрасли, а также выработан алгоритм лексикографической работы в процессе перевода многокомпонентных медицинских терминов с английского на украинский язык.

Ключевые слова: стоматологическая терминология, многокомпонентный термин, медицинские термины, перевод, терминообразовательная модель, упорядочение медицинской терминологии, составление словаря.

The article is dedicated to the problems of lexicographical dentistry dictionary creation and dental terminology translation from English into Ukrainian. Thus, the aim of this research is to determine lexicographical specificity of multi-component dental terms and to consider English-Ukrainian translation difficulties. In addition to the abovementioned aspects the concept «multi-component term» is considered, a classification of terminological word combination and basic term formation models of contemporary English dental terms and their translation into the Ukrainian language are set forth as well.

Keywords: dental terminology, multi-component term, medical terms, translation, term formation model, normalization of medical terms, dictionary creation.

У сучасних умовах упорядкування спеціальної лексики та її адекватне відображення в словниках різних типів набуває значення для успішного розвитку науки та взаємопорозуміння фахівців різних

галузей. Сьогодні міжмовна професійна медична комунікація є невід'ємним компонентом обміну досвідом, джерелом отримання нової професійно значущої інформації та інструментом оволодіння спеціальністю. В останні десятиріччя відбуваються динамічні перетворення в галузі медицини, як-от: певні професійні ролі наповнюються новим змістом, з'являються нові для вітчизняної медицини професії, формується принципово новий ринок медичних послуг, використовується інноваційне високотехнологічне обладнання та застосовуються нові терапевтичні методи, що сприяє появі нових термінів на позначення зазначених реалій, явищ та предметів. Водночас стоматологічна терміносистема є одним із шарів лексики професійної мови, який потребує подальшого детального вивчення, що й зумовлює поряд із указаними фактами *актуальність* нашої роботи.

Предметом дослідження є питання лексикографічного опису та перекладу багатокомпонентних медичних термінів, а *метою* – з'ясування особливостей укладання перекладного англійсько-українського словника стоматологічних багатокомпонентних термінів та визначення алгоритму для перекладу таких термінів.

Сучасна медична термінологія – це система систем, або макротерміносистема [11, с. 46]. Сукупність медичних та парамедичних термінів сягає кількох сотень тисяч. План змісту медичної термінології досить різноманітний: морфологічні утворення та процеси, хвороби та патологічні стани людини, збудники та переносники хвороб, методи діагностики, профілактики та терапевтичного лікування захворювань, синдроми та симптоми, хірургічні операції, прилади, інструменти, медичне устаткування та оснащення, лікарські засоби тощо.

Медична макротерміносистема складається із значної кількості шарів, кожен з яких становить субтерміносистему, яка обслуговує певну медичну, біологічну чи фармацевтичну науку [11, с. 47]. Водночас кожен термін є елементом окремої субтерміносистеми (анатомічної, гістологічної, хірургічної, терапевтичної тощо). Субтерміносистема відображає певну класифікацію понять, прийняту в цій науці, одночасно терміни з різних субсистем, взаємодіючи один з одним, вступають у смислові відношення та зв'язки на рівні макротерміносистеми. Так відбивається подвійна тенденція прогресу: подальша диференціація медичних наук, з одного боку, та їх взаємозумовленість та інтеграція – з іншого.

У межах медичної макротерміносистеми чи не найголовнішими є такі субсистеми:

- 1) анатомічна та гістологічна номенклатура;
- 2) комплекс клінічної, патологоанатомічної та патологофізіологічної термінології;
- 3) фармацевтична термінологія [11, с. 48].

Надалі нашу увагу буде зосереджено на другій субтерміносистемі, зокрема на клінічній термінології сучасної стоматологічної науки.

За останнє десятиріччя побачили світ такі перекладні та тлумачні словники в галузі стоматології: «Толковый англо-русский словарь и русско-английский словарь метафорических терминов черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии» В. Ф. Новодранової, С. Г. Дудецької, В. Ю. Нікольського [9], «Русско-английский медицинский словарь для стоматологов» Б. І. Репіна, Т. М. Кривцової [10], «Новый англо-русский словарь для стоматологов» Л. Ю. Берзегової і Д. Ф. Ковшило [2], *Jauree's Dental Dictionary* [13], *Oxford Dictionary of Dentistry* [14], *Mosby's Dental Dictionary* [15].

Пошук точного українського еквіваленту того чи того англійського медичного терміна – завдання не завжди просте, та ще й коли йдеться про багатоконпонентний термін. Це пояснюється низкою причин: недостатньою впорядкованістю медичної термінології (явища синонімії та полісемії); значною кількістю термінів грецько-латинського походження, які іноді мають різні значення в українській та англійській мовах; наявністю в українській мові лінгвістичних лакун (*registered nurse, health care provider*).

Терміни-словосполучення залежно від кількості компонентів і характеру зв'язків між ними поділяють на двоконпонентні і багатоконпонентні [1, с. 42].

Спираючись на наявні визначення, під багатоконпонентним терміном будемо розуміти полілексемне термінологічне поєднання стійкого типу з кількістю роздільнооформлених повнозначних компонентів більше двох. Компонентом багатоконпонентного терміна (далі – БКТ) вважають однослівну лексему [6, с. 59]. Багатоконпонентні терміни є складним структурним і семантичним утворенням за різного поєднання їхніх компонентів.

Для англійських БКТ із типовим лівим розгортанням характерні залежні компоненти, які розташовуються ліворуч від основного

компонента, для українських БКТ навпаки властиве праве розгортання. Цей факт потрібно враховувати під час перекладу багатокомпонентних термінів та під час укладання словника.

Найчастіше трапляються в медичному науковому тексті одно-, дво- і трикомпонентні терміни.

Помічено, що збільшення довжини БКТ відбиває прагнення до точності вираження поняття, оскільки із збільшенням кількості компонентів у терміні ступінь його багатозначності нівелюється [3, с. 208]. Та поряд із вирішенням проблеми однозначності терміна неминуче виникає інша: текст наукового стилю часто перевантажено подібними БКТ, що аж ніяк не сприяє реалізації його комунікативної функції. Саме тому БКТ часто зумовлюють появу абревіатур, якими так рясніють медичні тексти.

Тенденцію до абревіації й активізації абревіатур у лексичній системі наукового медичного тексту зумовлено можливістю виражати актуальні наукові поняття скорочено. Як правило, зрозумілі лише фахівцям абревіатури функціонують виключно в межах однієї галузі знання, а тому їх переклад часто становить труднощі для перекладача-початківця. Через те створення словника скорочень і абревіатур відповідної медичній галузі – питання актуальне.

Словники будують в основному за семасіологічним принципом. Російський дослідник В. Д. Девкін зазначає, що ономасіологічне трактування в лексикографії представлено недостатньо, тому в цьому напрямі відкриваються широкі перспективи передусім для окремих сторін повсякденної комунікації і повсякденної мови [4, с. 85]. Це стосується і медичних словників.

Однією з проблем, що стоїть перед лексикографами, є визначення ступеня співвіднесеності БКТ та термінологічного словосполучення. Показниками термінологічності тієї або тієї одиниці мови може служити включеність значення до певної системи предметної галузі, позначення спеціального поняття певної професійної сфери, наявність дефініції у межах відповідної науки [7, с. 182].

Скільки і які саме критерії будуть застосовані для розв'язання питання про термінологічність мовної одиниці, залежить від конкретної мови науки і самого словосполучення.

Зважаючи на особливості перекладу та структури багатокомпонентних стоматологічних термінів, під час їх лексикографічного опису

потрібно враховувати таке: словникові статті будувати за алфавітно-гніздовою системою, коли в кожній подано однокореневі терміни та термінологічні словосполучення, співвідносні з першим головним словом гнізда. Така побудова словника сприяє більш швидкому та ефективному пошуку потрібного БКТ. Так, термінологічні словосполучення, багатокomпонентні терміни, що складаються з означуваного та означувального компонентів, потрібно шукати за означуваним (головним) словом. Наприклад, термінологічне словосполучення *deep dental caries* потрібно шукати в гнізді *caries*.

Найбільш поширеними є двокомпонентні терміни, переклад яких не викликає особливих труднощів за умови досконалого володіння однокомпонентними медичними термінами. **Двокомпонентні терміни** можна поділити на дві групи, кожна з яких складається з певних термінотворчих моделей [12, с. 94]:

1. Обидва компоненти іменникові:
 - *N+N* – *Bone Regeneration* – *регенерація кісткової тканини*,
tissue recession – *рецесія м'яких тканин*;
 - *N+Prep+N* – *avulsion of a tooth* – *травматичний вивих зуба*);
 - *N's+N* – *Carnoy's solution* – *розчин Карнуа*;
 - *abbr+N* – *GTR procedure* – *процедура направленої регенерації тканин*.
2. Один компонент іменниковий, другий – атрибутивний:
 - *A + N* – *Dental Implant* – *стоматологічний імплантат*;
 - *Participle I + N* – *releasing incision* – *послаблювальний розріз*;
 - *Participle II + N* – *screw-retained restoration* – *гвинтова фіксація*,
balanced anesthesia – *комбіноване знеболення*.

Увагу звернімо лише на модель *N+N*, оскільки вона передбачає різні способи перекладу тексту українською мовою. В англійській мові перший компонент такого двокомпонентного терміна відіграє роль атрибутива. Під час перекладу українською мовою перший атрибутивний компонент може передаватися:

- іменником у родовому відмінку (*Treatment Outcome* – *результат лікування*);
- прикметником (*contact point* – *контактний пункт*);
- іменником з прийменником (*treatment response* – *відповідь на терапію*).

Широко вживаними є моделі **трикомпонентних термінів**, серед яких зокрема найчастіше натрапляємо на такі:

– $(N+N)+N$ – *Implant stability quotient* – показник стійкості імплантату;

– $N+N+Prep+N$ – *root submergence of tooth* – альвеолярне занурення кореня зуба;

– $A+(N+N)$ – *Guided Bone Regeneration* – направлена регенерація кісткової тканини;

– $(N+Ved)+N$ – *carrier-based obturation* – пломбування каналу гарячою гуттаперчею на носії;

– $(N+Ving)+N$ – *air-conditioning installation* – установка для кондиціонування повітря;

– $(Num+N)+N$ – *three-quarter crown* – напівкоронка.

Відповідно чотири- та п'ятикомпонентні термінологічні словосполучення будують на основі моделей дво- та трикомпонентних термінів, що поєднують найрізноманітнішими способами: $A+A+(N+prep+N)$ – *Melanotic neuroectodermal tumour of infancy* – нейроектодермальна меланома немовляти.

Метафора і метонімія також виступають засобами творення медичних термінів, тому їх теж потрібно подавати в словниках [7, с. 180]. Наприклад, назва хвороби *AIDS* передається такими метафоричними виразами, як *warning* – попередження, *divine punishment* – покарання зверху, *mysterious illness* – таємнича хвороба.

Тлумачення і переклад термінів у галузі стоматології базується на вмінні сприймати термін у цілому з урахуванням значення всіх його терміноелементів.

Щоб обрати еквівалентний варіант перекладу терміна, потрібно мати мовну інтуїцію, володіти стоматологічною термінологією рідної мови та добре знатися в тій галузі медицини, про яку йдеться, зокрема в стоматології. Останнього досягти перекладачеві з філологічною освітою непросто, особливо якщо стоматологічний текст висвітлює досить вузьке питання. Саме тому лінгвістів-перекладачеві конче потрібно використовувати у своїй роботі не лише довідкову медичну літературу, підручники й посібники з відповідної галузі, спеціалізовані медичні тлумачні та перекладні словники та пошукові системи Інтернету, а й тісно співпрацювати із фахівцями відповідної медичної

галузі. Така перекладацька діяльність у тандемі завжди є запорукою якісного перекладу.

Наприклад, показником якості перекладу може бути точне та однозначне розуміння тексту в усіх деталях фахівцем-медиком та сприймання ним тексту як такого, що був не перекладений, а створений мовою перекладу.

Найважчими для перекладу є багатокомпонентні термінологічні словосполучення, тому що вони потребують визначення внутрішніх смислових зв'язків між компонентами [5, с. 60].

Багатокомпонентні терміни-словосполучення можна поділити на такі групи за типами міжкомпонентного зв'язку [12, с. 94]:

1) терміни-словосполучення з послідовним підпорядкуванням, де кожен компонент є головним стосовно наступного: $A+B+B$, наприклад: *oral mucosa diseases* – захворювання слизової оболонки порожнини рота;

2) терміни-словосполучення з паралельним зв'язком, у яких усі компоненти співвідносяться безпосередньо з головним словом термінологічного словосполучення: $(A+B+...+n)+G$, наприклад, *occlusal vertical dimension* – вертикальна міжоклюзивна відстань;

3) терміни-словосполучення зі змішаним типом міжкомпонентного зв'язку: $(A+((B+B)+G))+D$, наприклад: *Nevoid Basal Cell Carcinoma Syndrome (NBCCS)* – Синдром Горлін-Гольца, синдром невоїдної базальноклітинної карциноми.

Очевидно, що модель змішаного типу може варіюватися досить істотно. Варто зазначити, що терміни-словосполучення, що складаються з п'яти і більше компонентів, мають виключно змішаний міжкомпонентний зв'язок. Отже, перекласти БКТ, що складається з чотирьох, п'яти і більше компонентів, означає:

– встановити міжкомпонентні зв'язки в термінологічному словосполученні та виокремити в ньому базові одно-, дво- чи трикомпонентні терміни;

– виявити головний компонент – ядро – терміна-словосполучення та перекласти його;

– перекласти всі виокремлені базові терміни, що перебувають з основним компонентом у відношеннях семантичної зв'язаності,

спираючись на контекст та враховуючи особливості термінології відповідної медичної науки;

– виконати власне переклад БКТ (найчастіше переклад здійснюють справа-наліво, починаючи з головного компонента, узгоджуючи між собою попередньо виконані переклади базових одиниць);

– перевірити правильність виконаного перекладу за допомогою словників, довідкової літератури чи пошукових систем Інтернету, аби впевнитися, що у фаховому медичному середовищі такий термін справді існує.

Як бачимо, переклад БКТ – процес складний, багаторівневий і вимагає неабиякого професіоналізму перекладача та обізнаності в галузі медицини, зокрема в стоматології. Не менш складним є процес фіксації такого перекладу в словниках, бо з розвитком науки і техніки проблема оптимізації процесу створення словників не втрачає актуальності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Анисимова А. Г.** Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук / А. Г. Анисимова. – М., 2010. – 51 с.
2. **Берзегова Л. Ю.** Новый англо-русский словарь для стоматологов / Л. Ю. Берзегова, Д. Ф. Ковшило. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2009. – 400 с.
3. **Борисова Л. И.** Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода : учеб. пособ. / Л. И. Борисова. – М. : Моск. пед. ун-т, 2001. – 208 с.
4. **Девкин В. Д.** О неродившихся немецких и русских словарях / В. Д. Девкин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 85–97.
5. **Коваль І. В.** Проблеми словотвору та термінології / І. В. Коваль, Л. І. Кухар // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної : матеріали III Міжнародної конференції. – Полтава, 2000. – С. 60.
6. **Кудинова Т. А.** К вопросу о природе многокомпонентного термина (на примере английского языка биотехнологий) / Т. А. Кудинова // Вестник Пермского университета. – Пермь : Пермский тех. ун-т. – 2001. – № 2 (14). – С. 58–64.

7. **Маджаева С. И.** Проблемы лексикографического описания медицинских терминов / С. И. Маджаева // Вестник Волгоградского ун-та : Сер. 2 «Языкознание». – 2009. – № 1 (9). – С. 179–183.
8. **Мельник А. І.** Навчання студентів-медиків читання професійно орієнтованих текстів англійською мовою / А. І. Мельник // Іноземні мови. – 2005. – № 4. – С. 22–27.
9. **Новодранова В. Ф.** Толковый англо-русский и русско-английский словарь метафорических терминов черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии / В. Ф. Новодранова, С. Г. Дудецкая, В. Ю. Никольский. – М. : МИА, 2007. – 344 с.
10. **Репин Б. И.** Русско-английский медицинский словарь для стоматологов / Б. И. Репин, Т. Н. Кривцова. – М. : МИА, 2010. – 304 с.
11. **Чернявский М. Н.** Латинский язык и основы медицинской терминологии / М. Н. Чернявский. – М. : ШИКО, 2007. – 448 с.
12. **Шалаєва Г.** Структурний аналіз сучасної медичної термінології та труднощі перекладу багатокomпонентних медичних термінів / Г. Шалаєва // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2014. – № 1 (1). – С. 90.
13. **Gupta P. V.** Jaypee's Dental Dictionary / P. V. Gupta, L. C. Gupta, S. Sarabahi. – Jaypee Brothers Medical Pub, 2009. – 619 p.
14. **Ireland R.** Oxford Dictionary of Dentistry / R. Ireland. – Oxford University Press, 2010. – 456 p.
15. **Stocking S.** Mosby's Dental Dictionary / S. Stocking, Th. Zwemer. – Elsevier Publishing Company. – 808 p.

Надійшла до редколегії 02.10.2015